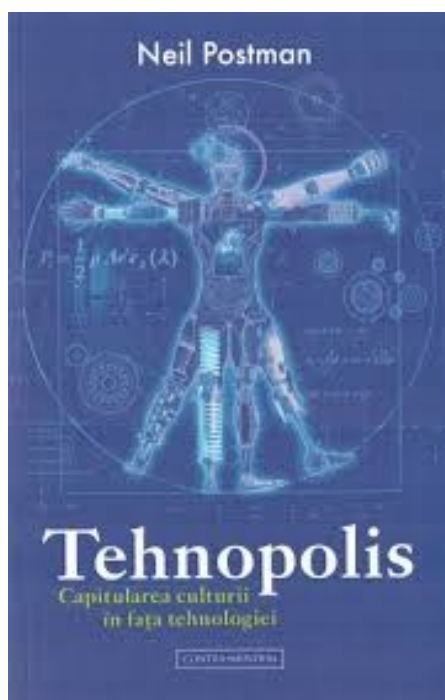

De la cultură la tehnică

Neil Postman, *Tehnopolis. Capitulara culturii în fața tehnologiei*, traducere de Silviu Man, cuvânt înainte de Read Schuchardt, prefață de Florentin Țuca, Editura Contra Mundum, București, 2023, 239 p.

Neil Postman este unul dintre cei mai cunoscuți critici sociali americani ai secolului al XX-lea, profesor de științele comunicării la Universitatea New York și teoretician al educației. În anul 2023 i-a apărut cea de-a doua traducere românească, *Tehnopolis. Capitulara culturii în fața tehnologiei*, după *Distracția care ne omoară. Discursul public în epoca televizorului*, care este cea mai cunoscută lucrare a sa la nivel mondial, fiind tradusă în peste douăsprezece limbi. *Tehnopolis* este o carte care radiografiază critic societatea contemporană, examinând raportul dintre cultură și tehnologie și modul în care balanța a fost înclinată de partea tehnologiei, în defavoarea culturii. Calitățile cărții constau în faptul că este scrisă într-un limbaj accesibil (ceea ce face lectura ușoară, asemeni unei cărți de

literatură), conținând în același timp idei a căror seriozitate filosofică îndeamnă la reflecție.

După un prim capitol introductiv, autorul face o distincție importantă cu care va opera în carte, între trei tipuri de culturi: „culturi ale uneltelor, tehnocrației și tehnopolisuri” (Postman, 2023, p. 54). Scopul principal este acela de a defini tehnopolisul, noțiunea centrală a cărții. Să luăm pe rând cele trei noțiuni:

Cultura uneltelor este specifică în general societăților tradiționale, unde uneltele și invențiile tehnice se integrează culturii din care fac parte.

Tehnocrația apare în momentul în care uneltele produse într-o societate au un cuvânt de spus cu privire la cultura din care fac parte sau pun sub semnul întrebării anumite valori sau credințe fundamentale. După N. Postman, tehnocrația se naște în Europa secolelor XV–XVII, o dată cu trei invenții care vor schimba definitiv modul în care oamenii se raportează la lumea înconjurătoare: este vorba despre ceasul mecanic, tipar și telescop (Postman, 2023, p. 61).

Ceasul mecanic introduce cuantificarea matematică precisă a timpului și îl scoate pe om din timpul măsurat în ritmul naturii sau în ritmul sărbătorilor religioase. În felul acesta timpul ajunge să nu mai aibă o dimensiune cíclică, specifică timpului sacru (Eliade), ci devine un timp liniar, profan. Tiparul va produce o primă revoluție informațională a omenirii, dată de capacitatea de a multiplica informația într-un mod fără precedent. Până la apariția tiparului, cărțile puteau fi copiate doar de mână, ceea ce făcea ca multiplicarea informației să fie destul de lentă, doar o mică parte a elitei instruite având acces la informațiile respective. Din acest motiv, autoritatea epistemică, deținută în acea vreme de Biserică, era în bună măsură orală (autoritatea sacrosanctă a preotului) și se baza pe tradiție. În schimb, ideile lui Martin Luther, inițiatorul mișcării de Reformă religioasă împotriva Bisericii Catolice, se vor răspândi foarte repede în epocă cu ajutorul tiparului și vor lovi în punctele centrale ale autorității sacre a Bisericii (tradiția și autoritatea preotului). Pierzându-și puterea sacră, Biserica devine o instituție precum celelalte, fără a mai avea rolul de intermediar unic între om și Dumnezeu.

Telescopul este al treilea instrument care a contribuit la edificarea tehnocrației, permițând cunoașterea universului și schimbarea pentru totdeauna a imaginii pe care omul o are despre acesta. Însă implicațiile telescopului nu sunt doar la nivelul cunoașterii fizice și astronomice, ci el va fi relevant și pentru teologie și pentru credințele despre lume ale omului din epocă. Prin teoria sa heliocentrică, Copernic pune sub semnul întrebării viziunea Bisericii asupra universului, care susținea că pământul este în centrul sistemului solar. Dar, dacă oamenii nu mai sunt în centrul universului și nu se mai bucură de atenția specială a lui Dumnezeu, consecința e una radicală, căci însuși „centrul moral de gravitație al Occidentului” (Postman, 2023, p. 61) se va surpa din temelii. Kepler va merge mai departe pe acest drum, considerând că știința trebuie separată de teologie, iar îngerii și sfinții nu au nici un cuvânt de spus în cosmologie. Și, în cele din urmă, Galilei afirmă că modul în care se comportă obiectele fizice trebuie cercetat pe bază de observații empirice și dovezi raționale și nu în funcție de afirmațiile pe care le găsim în Biblie. Dacă ținem cont de faptul că la acea dată Biblia avea încă autoritate sacră (deci absolută) în

materie de cunoaștere, atunci putem să evaluăm consecințele unei astfel de afirmații. Diminuarea autorității epistemice a Bibliei, a autorității sacre a preoților și a Bisericii, extragerea omului de sub influența timpului sacru, toate acestea vor fi efecte ale utilizării de către om a noilor invenții tehnice. Pentru prima dată folosirea unor instrumente va avea drept consecință punerea sub semnul întrebării a autorității valorilor și credințelor existente în societate. Tehnocrăția aduce provocări substanțiale credinței religioase, bazându-se pe utilizarea instrumentelor pe care le-a creat.

Doi oameni sunt relevanți pentru gândirea fundamentelor universului tehnocratic: filosoful francez René Descartes și gânditorul englez Francis Bacon. Descartes este cel care a pus bazele filosofice ale gândirii de tip științific, iar Bacon a promovat și popularizat acest tip de gândire. Totodată, la Bacon găsim planul unei societăți în care cunoașterea științifică are un rol important, fiind organizată în mod similar celei din societatea contemporană. Bacon credea că știința poate contribui la îmbunătățirea condiției omului și că, în acest scop, ea trebuie organizată astfel încât să progreseze. Oamenii de știință trebuie să aparțină unui colegiu al inventatorilor și să colaboreze între ei, să primească indemnizații pentru experimente și călătorii cu scop științific, să fie organizați în asociații de profil, să publice în reviste de specialitate, să susțină prelegeri pentru educarea publicului etc. Pe scurt, modelul imaginat de Bacon este foarte aproape de felul în care funcționează cunoașterea în cadrul universităților și a institutelor de cercetare contemporane.

Toate aceste idei cu privire la progresul cunoașterii științifice și al omului în general, au căpătat mai multă greutate, începând cu secolul al XVIII-lea, când capitalismul a început să folosească invențiile tehnice cu scopul de a produce mai eficient bunuri materiale și de a spori bogăția din societate. Managementul, înțeles ca știința a organizării eficiente a muncii, apare ca un dispozitiv important în cadrul viitorului tehnopolis. Pe durata secolului al XIX-lea, în societatea americană se constată o tensiune aflată într-un relativ echilibru, între viziunea tehnologică asupra societății și cea tradițională, de proveniență teologică. Acest echilibru va fi rupt în secolul al XX-lea. Anul 1925 este, pentru N. Postman, data nașterii *tehnopolisului*. În acest an a avut loc așa numitul „Scopes Monkey Trial”, în cadrul căruia profesorul de biologie John Scopes a fost acuzat pentru că le-a vorbit elevilor despre teoria evoluționistă, în condițiile în care o lege a statului Tennessee (*Butler Act*) interzicea acest lucru. În cele din urmă, după o acțiune la Curtea Supremă, statul american recunoaște dreptul de a preda evoluționismul în școli. În urma acestui proces, credința în evoluționism devine relevantă din punct de vedere social, ca teorie științifică ce poate explica originile vieții. În accepțiunea lui N. Postman, se naște „tehnologia ca credință” sau „teologia tehnologică” (Postman, 2023, p. 82).

Darwinismul, cu a sa perspectivă evoluționistă asupra vieții, este esențial pentru modul științific de a privi lumea, atacând la rădăcină viziunea creaționistă asupra vieții, promovată în mod tradițional de teologie. Evoluționismul biologic, alături de dezvoltarea medicinei și, mai târziu, a tehnologiei digitale, sunt esențiale pentru încrederea în știință, care este specifică tehnopolisului. În felul acesta, nu numai că știința devine dominantă în societate, dar reușește și să își impună valorile și modul de gândire. „Tehnopolisul este o stare a culturii, dar și a minții. El constă în divinizarea tehnologiei, ceea ce înseamnă că o cultură își caută autorizarea în tehnologie, își găsește satisfacția în tehnologie și primește ordine de la tehnologie.” (Postman, 2023, p. 104)

Fără îndoială că progresul științei și al tehnicii a sporit fără precedent cunoașterea omului și a adus numeroase beneficii societății umane. Numai că o singură problemă rămâne nerezolvată de avansul cunoașterii științifice: *problema sensului*. Acest lucru este pus de Postman pe seama incapacității omului de a crea mecanisme instituționale care să selecteze informația produsă odată cu avansul științei. Relația dintre *informație* și *cultură* este esențială aici. Pentru a fi utile și benefice, informațiile trebuie să facă parte dintr-un ecosistem informațional, altfel ele pot deveni nu numai nocive, ci chiar „letale” (Postman, 2023, p. 97). După cum am spus, apariția tiparului a produs prima revoluție informațională din istoria omenirii, informațiile putând fi multiplicare și distribuite la o scară fără precedent în istorie. După apariția tiparului și generalizarea acestui mod de (re)producere a informației a fost înființat și sistemul de educație modern, care a condus pentru prima dată la combaterea eficientă a analfabetismului într-o societate. Legătura dintre tipar și educația modernă este una strânsă, nu numai în sensul că acest tip de educație nu ar fi fost posibilă fără cartea tipărită, dar și în sensul în care educația prezintă, prin intermediul programei școlare și a planului de învățământ, o grilă de interpretare și selectare a informației existente. În școală se învață multe lucruri, dar *nu se învață orice*. Informația este selectată în conformitate cu viziunea existentă despre cunoaștere la un moment dat și cu valorile utile pentru societate. De aceea, în școală nu se studiază, de exemplu, astrologie sau chiromanție, deși genul acesta de informații este consumat pe larg, inclusiv în societatea contemporană. Cu alte cuvinte, școala are rolul de a selecta și integra informațiile provenite din cunoașterea existentă la un moment dat într-o narațiune cu sens.

După apariția tiparului, revoluția informațională a continuat: telegraful, telefonul, aparatul de fotografiat, radioul, televiziunea și, în cele din urmă, internetul, reprezintă o succesiune de invenții în mai puțin de două secole. Azi, cu ajutorul internetului, orice informație în format complex (multimedia) poate fi transmisă instant, în aproape orice parte a globului. Acest lucru este fără

precedent și a modificat în mod radical modul în care ne reprezentăm lumea înconjurătoare. Numai că, această succesiune continuă de revoluții informaționale nu a fost acompaniată de o evoluție la fel de rapidă a mecanismelor sociale, capabile să integreze toate aceste informații într-o narațiune coerentă. Școala de azi funcționează pe modelul gândit în secolul al XIX-lea și încă nu este clar dacă ea ar trebui să se adapteze și să adopte tehnologia digitală sau, dimpotrivă, să creeze și să reprezinte un filtru semnificativ pentru mediul digital. În orice caz, este clar că sistemul informațional provenit din mediul digital interferează în momentul de față cu sistemul de educație și produce perturbări în modul său de funcționare.

Pe de altă parte, problema *fake news*-ului, atât de des discutată în ultimii ani, reprezintă la rândul ei tot un efect al proliferării cvasi-infinite a cantității de informații, combinată cu incapacitatea de a avea filtre interpretative capabile să selecteze aceste informații. Religia și statul (care reprezintă pentru Postman, alături de familie, școală și justiție instrumente de control al informațiilor) nu mai pot pune la punct mecanisme interpretative care să selecteze informația. Trimiterea la dispariția „marilor narațiuni” din *Condiția postmodernă* a lui Jean-François Lyotard (1993, p. 15; p. 25) devine inherentă aici, căci ea se referă tocmai la incapacitatea discursului filosofic clasic sau a discursului religios de a integra toată cunoașterea umană într-o narațiune cu sens. Acest lucru s-a întâmplat din cauză că, odată cu dezvoltarea cunoașterii științifice și a economiei capitaliste în secolul al XX-lea, valoarea de adevăr a cunoașterii a fost tot mai mult înlocuită de utilitatea și de eficiența sa (Lyotard, 1993, p. 79-83). De aceea, în momentul de față, posibilitățile de control ale fluxului de informații se bazează tot pe mijloace tehnice și birocratice.

Numai că aici se nasc alte probleme: birocrăția a apărut din necesitatea de a organiza și a raționaliza la scară mare anumite aspecte ale vieții sociale, simultan cu creșterea complexității societății moderne. În secolul al XX-lea, odată cu expansiunea activității economice și cu dezvoltarea fluxurilor tehnologice, informațiile care trebuiau gestionate de structurile birocratice au crescut în mod semnificativ și, de aceea, a crescut și numărul de oameni implicați în tehnici birocratice și, totodată, cantitatea de informații generată de aceste tehnici. Din aceste motive, birocrăția s-a transformat în timp, din servitoare a instituțiilor sociale, în stăpână a lor. Mai mult, pe măsură ce influența instituțiilor birocratice creștea, ele au devenit implicate în probleme care prezintă diverse aspecte politice, sociale sau morale. Acest lucru este însă un paradox, deoarece „birocrăția nu are nici o teorie intelectuală, politică sau morală – cu excepția presupunerii implicite că eficiența este scopul principal al tuturor instituțiilor sociale și că alte scopuri sunt categoric mai puțin valoroase, dacă nu chiar irelevante” (Postman, 2023, p. 118-119).

Așadar, odată cu creșterea complexității problemelor ce trebuie rezolvate în societatea contemporană, soluțiile sunt oferite de o birocrație și de o tehnocrație în dezvoltare. Se ajunge astfel la un cerc vicios, căci controlul și gestiunea informațiilor din societate cu mijloace birocratice are ca efect creșterea cantității de informații care trebuie gestionate. În același timp, birocrația și experții au pretenția de a oferi teorii de tip filosofic, politic sau moral, care ar trebui să stea la baza unei grile de interpretare a lumii, care să conducă la selecția informației. Însă, acest tip de teorii aparțin prin excelență mediului cultural și nu sunt date de o anumită competență tehnică sau birocratică. De aici și paradoxul cu care ne confruntăm în zilele noastre: cu cât cantitatea de cunoștințe disponibile este mai mare, cu atât pare că înțelegem mai puțin lumea din jurul nostru. Știința produce mai multă cunoaștere, dar nu este capabilă să ne ofere mai mult sens.

Referințe

- Lyotard, J.-F. (1993). *Condiția postmodernă. Raport asupra cunoașterii*, traducere și prefață de Ciprian Mihali. București: Editura Babel.
- Postman, N. (2016). *Distracția care ne omoară. Discursul public în epoca televizorului*, traducere de Silviu Man, prefață de Read Schuchardt. Domnești: Editura Anacronic.
- Postman, N. (2023). *Tehnopolis. Capitulara culturii în fața tehnologiei*, traducere de Silviu Man, cuvânt înainte de Read Schuchardt, prefață de Florentin Țuca. București: Editura Contra Mundum.

Gelu Sabău